

BEKE MARGIT

A Tanácsköztársaság némely anyakönyvezési gyakorlata

Magyarország vesztes félként került ki az első világháborúból. A háború súlyos megrázkódtatásai után belső nyugalomra lett volna szüksége az országnak, ehelyett bekövetkezett az őszirozsás forradalom, majd az 1919. március 21-től augusztus 1-jéig – 133 napig – tartó Tanácsköztársaság. Utóbbi idején a birtokok, a közüzemek, iskolák, épületek államosítása, a kiköltöztetések, a gyűjtemények szétzilálásának idején az anyakönyvek sem számíthattak kegyelemre. Talán nem köz tudott, hogy ebben a rövid ideig tartó proletárdiktatúrában sajátos szempontból, de mégis fontosnak tartották e dokumentumokat. A Budavári Nagyboldogasszony Plébánia Levéltárában néhány érdekes forrás került a kezembe ebből a korszakból, amelyek felkeltették érdeklődésemet.

Budapest ekkor még kisebb területtel rendelkezett, hiszen a budai részen a Vár, a Krisztinaváros, Lipótmező, Városmajor, Tabán, Kelenföld, Viziváros, Országút, Újlak, Óbuda (az I–III. kerület), a pesti részén a Belváros, Lipótváros, Terézváros, Angyalföld, Erzsébetváros, Zugló, Józsefváros, Ferencváros, Kőbánya, Rákosfalva területével (IV–X. kerület) tartozott a fővároshoz. Érdemes ezt leszögezni, mivel az anyakönyvekkel kapcsolatos mozgások a fővárost is érintették, és e területek az esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak.¹

Az általam megvizsgált dokumentumok közül az első, 1919. május 6-i kelettel anyakönyvi bejegyzéseket tartalmaz², ám nem a szokásos rubrikákkal, a másik irat Budapest Székesfőváros polgármesterének 1919. augusztus 7-éről kelt rendelete³.

A szóban forgó anyakönyv némely bejegyzése kissé szokatlanok tűntek. A kötet első rovata 1-től 190-ig tartó sorszámot jelöl folyamatosan. A második rubrika évet és sorszámot tartalmaz, valamint azt, hogy melyik plébánián anyakönyvezték az illető személyt, majd a név, végül a megjegyzés rovat következett igen sok és fontos adattal.

Természetesen nem valós nevekkkel dolgozom, hiszen személyiségi jogokat sértenék vele, tehát fiktív névvel bemutatott példán szemléltetem a fentieket:

1. szám. 1895/127. józsefvárosi rkt. Nagy Anna. A gyermek atyja Horváth János asztalos Budapest (I. Királyhágó u. 2.) lakos, a gyermek születésekor 32 éves volt. 5/1919. bejegyezve a Forradalmi Kormányzótanács VII. sz. rendelete alapján. – Budapest 1919. május 6. Gárdonyi s. k. a[nyakönyvveze]tőh.

A másik megvizsgált irat, az 1919. augusztus 7-i polgármesteri rendelet így szól: „A budapesti plébánia, lelkészi és izraelita anyakönyvi hivataloktól törvénytelenül beszedett és a budapesti IV. ker. állami anyakönyvvezetőségnél /IV. Váci utca 62–64. sz. II. em./ elhelyezett, – 1895. október 1-seje előtti időkből származó, felekezeti születési, házassági és halotti anyakönyveknek a felekezetek részére azonnal való visszaadását elrendelem, és értesítem, az elől megnevezett hivatalokat, hogy anyakönyveiket a budapesti IV. ker. állami anyakönyvvezetőségnél hivatalos elismervény ellenében azonnal átvehetik.”

Felmerül a kérdés, hogy milyen ellentét feszül e két dokumentum létrehozásának körülményei között. A válaszhoz a korabeli rendeletek megvizsgálása segített hozzá.⁴

A Forradalmi Kormányzótanács már március 26-án 31. rendeletével kimondta, hogy a nemesség, a különböző rangok, címek megszűnnek.⁵ Ennek ellenére Csernoch János esztergomi érseket mégsem fosztották meg egyházi címétől, hiszen őt a „Magyar Tanácsköztársaság hercegprímásának” titulálták.⁶

¹ Prímási Levéltár (PL) Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. C. 2275/1919.

² Budapest–Vár Nagyboldogasszony Főplébánia Levéltára. Szent Zsigmondi Prépostság Levéltára. „Vegyés” – Anyakönyvi ügyek.

³ Budapest–Vár Nagyboldogasszony Főplébánia Levéltára. Budapest Székesfőváros polgármesterének 1919. augusztus 7-éről kelt rendelete 96304/1919.–XI. szám.

⁴ Ezeket a következő kiadványokban sikerült fellelnem: A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei (Bp., 1919.), a Tanácsköztársasági Törvénytár I–V. kötetei (Bp., 1919), illetve A magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai VI/1., A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21–1919. augusztus 1. I–II. (Bp., 1959.), valamint a Tanácsköztársasági Törvénytár kötetei (A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei 1919. máj. 22–június 9. IV. [Szerk. Pongrácz Jenő.] Bp., 1919). A rendeletek egy része megtalálható a Vörös Újság külön rovatában a Rendeletek címszó alatt, illetve a Tanácsköztársaság című újságban.

⁵ A Magyar Munkásmozgalmak Történetének válogatott dokumentumai. VI/2. k Bp., 1960; A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21–1919. augusztus 1. I–II. Bp., 1959. I. 33.

⁶ Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. C. 2275/1919.

Az egyházat egyébként közelebről érintette – többek között – a március 27-én hozott rendelet az oktatási és nevelési intézmények államosításáról, valamint az állam és az egyház szétválasztásáról.⁷ Kettéválasztották a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, miközben megszüntették a vallásügyi részleget, s azt később a Közoktatásügyi Népbiztosság vallásügyi likvidáló bizottságára bízták. Az április 10-i rendelettel pedig eltörölték az iskolában a tanítás kezdetén és végén történő imádkozást.⁸

A Közoktatásügyi Népbiztosság vallásügyi likvidáló politikai megbízottja 1919. április 8-án átiratban fordult az igazságügy-miniszterhez. A minisztérium ugyanis 1919. április 2-án (729. eln. sz. alatt) kérte a belügyi népbiztost, hogy tegyen előterjesztést a Forradalmi Kormányzótanácsnak olyan rendelet meghozására, amely a felekezeti anyakönyvek feletti főfelügyeletet a Belügyi Népbiztosság hatáskörébe utalja.⁹ Az átirat szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gyakorolta eddig ezek felett a főfelügyeletet, most pedig szinte gazdátlanok maradtak az anyakönyvek.

A Forradalmi Kormányzótanácsnak egyébként első dolga volt a vallásügyek likvidálására országos bizottságot létesíteni, s ennek vezetésével Fáber Oszkár,¹⁰ az egykori piarista szerzetest bízták meg. A bizottság feladata két részre oszlott: az egyik az egyházi vagyon köztulajdonba vétele, a másik az egyház és az állam szétválasztásával kapcsolatos intézkedések.¹¹ Április 2-án a Közoktatásügyi Népbiztosság 723/1919. eln. sz. rendeletével kapcsolatban Fáber Oszkár világosan kifejtette, hogy az állam és az egyház szétválasztásával és a vallásügyi minisztérium feloszlatásával egyidejűleg, a felekezeti anyakönyvekben nyilvántartott egyének volt anyakönyvi ügyeivel (különböző utólagos anyakönyvi kiigazítások stb.) kapcsolatos további intézkedések beszüntetendők, és az eddig el nem intézett ügyiratokat az illetékes állami anyakönyvvezetőknek kell megküldeni azzal az utasítással, hogy azok kézbesítéséről gondoskodjanak, s az érdekelt feleket értesítsék, hogy ügyükkel a Forradalmi Kormányzótanács által rendeletileg kijelölendő hatósághoz forduljanak.¹² Megállapította egyúttal, hogy a vallásügyi minisztérium felszámolásával az 1895. október 1-je előtt történt születési, esketési és halálozási esetekre vonatkozó, felekezeti anyakönyvi ügyek főfelügyelet nélkül maradtak, ezért újabb szabályozás válik sürgetővé. Az ehhez szükséges személyzetet a bizottság adja. Más dokumentumokból azonban kiderül, hogy ezeket a (24 év feletti) személyeket a Munkástanács nevezi ki.¹³

⁷ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. (Sajtó alá rend. Petrák Katalin–Milei György.) Bp., 1959 (Nemzeti Könyvtár 1.) 7.

⁸ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája i. m. 9. sz. 7.

⁹ MOL K 579. Igazságügyminisztérium. Általános iratok. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 12650. sz. 15.

¹⁰ Fáber Oszkár (Spalitz, Porosz–Szilézia, 1879. ápr. 4.) 1879-ben belépett a piarista rendbe. 1898-ban egyszerű fogadalmat tett. Mint tanárjelölt elhagyta a rendet. A Tanácsköztársaság idején végzett tevékenységéért 14 év fegyházra ítélték, de nem hajtották végre, hanem kikerült Oroszországba fogolycsere révén. Vö.: *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. VIII. k. 6.

¹¹ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai i. m. II. 376. 1919. július 18.

¹² MOL K 579. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 12651. sz. 15.

¹³ MOL K 579. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 17026. 1919. június 9.

A Közoktatásügyi Népbiztosság április 27-i rendelete az egyházak vagyonának kisajátításáról döntött,¹⁴ május 27-én pedig a Belügyi Népbiztosság meghozta azt a rendelkezést, amely az anyakönyvekről intézkedett:

„A felekezeti anyakönyvek beszolgáltatása. A Belügyi Népbiztosság 8. B. N. számú rendelete.

1. §. Valamennyi vallásfelekezet lelkésze, illetve lelkészi hivatala köteles a jelen rendelet kihirdetésétől számított 15 nap alatt az illető felekezet által az állami anyakönyvekről szóló 1894:XXXIII. t. c. életbelépte, 1895. okt. hó 1. napja előtt vezetett születési, házassági és halotti anyakönyveket a legközelebbi állami anyakönyvi hivatalhoz beszolgáltatni.
2. §. A jelen rendelet hatálybalépte után közokirat hatályával bíró anyakönyvi kivonatokat csak az állami anyakönyvi hivatalok állíthatnak ki.
3. §. Ha a felekezeti anyakönyveket több példányban vették, a vallásfelekezetek az anyakönyvek egy példányát megtarthatják.
4. §. A vallásfelekezetek lelkészei, illetve megbízottai a felekezeti anyakönyveket az állami anyakönyvi hivataloknál megtekinthetik és azokról egyházi célokra másolatokat vehetnek.
5. §. Ez a rendelet kihirdetése napján lép életbe.

Budapest, 1919. május 27.

Belügyi Népbiztosság¹⁵

A rendelet megjelent a Tanácsköztársaság című újság 1919. május 28-i 54. számában is.

Érdekes, hogy a népbiztosság nem lehetett tisztában azzal, hogy hányféle anyakönyvet vezetnek a különböző felekezetek. A felsoroltakon kívül ugyanis egyes helyeken még megtalálhatók a béráltak, az áttértek, a kitértek anyakönyvei is, amelyeket kihagytak a felsorolásból, s így az intézkedés során a helyükön maradhettek.

Ezután történhetett, hogy minden felekezeti anyakönyvet központi helyre szállítottak, amint ez Budapest esetében bizonyított, azt azonban nem lehet megállapítani, hogy mennyire pontos adminisztráció kísérte az eljárást. Tény, hogy az államosítás megtörtént, hiszen nem csupán a főfelügyelet jogát vonta magához a Belügyi Népbiztosság, hanem az anyakönyveket is.

Egyéb anyakönyvezési rendeletek

A Forradalmi Kormányzótanács igen hamar foglalkozott a családok ügyével is, hiszen már március 19-én (!) rendeletet hozott a házasság felbontásának módjáról, s a válások megkönnyítésére törekedett.¹⁶ Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos április 17-i rendelete a szabad vallásgyakorlásról

¹⁴ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai I. 286. sz. 290.

¹⁵ Tanácsköztársasági Törvénytár i. m. IV. 39.

¹⁶ Vörös Újság 1919. máj. 21. 2., A Forradalmi Kormányzótanács XCIX. sz. alatti rendelete.

leszögezi, hogy a kommunizmus nem akarja megváltoztatni a házasság és a család addigi rendjét,¹⁷ ám intézkedéseik mégis változást eredményeztek.

A házasságok felbontása igen egyszerűen történt, hiszen az 1. § szerint, ha a házasfelek meg akarták szüntetni házasságukat, személyesen be kellett jelenteniük az anyakönyvvezetőnél vagy a bíróságon. Erről jegyzőkönyvet vettek fel, s azt a felek aláírták. Ezt követően tárgyalás nélkül, végzésel történt a felbontás, amely azonnal jogerőre is emelkedett. Ha csak az egyik fél szándékozott elválni, akkor bírósági tárgyalással döntöttek róla. A 3. § a gyermekek tartásáról, elhelyezéséről szólt, és ha nem jött létre megegyezés, akkor a bíró döntött. A házastárs is tartást követelhetett, ha nem volt hiba a felbontásban, s amennyiben rászorult. A 4. § szerint a felbontás ellen fellebbezésnek helye nincs.

Elképzelhető, hogy a gyermekeket tartották szem előtt a házassággal kapcsolatos VIII. sz. rendelettel? Ennek címe: Az együttélések házassággá nyilvánítása. Azok esetében, akiknél legalább egy éve házasságon kívül állandó együttélés (vadházasság) áll fenn és nem vérrokonok, a házasságot megköthetik lakóhelyük anyakönyvvezetőjénél úgy, hogy bejelentik: együttélésüket házasságnak nyilvánítják (1. §).¹⁸

Különös állásfoglalás olvasható egy külföldön történt házasságkötés itthoni elismertetése kapcsán. 1918. május 19-én egy magyar férfi Pétervároton házasságot kötött egy orosz nővel, házasságuk elismerésének kérelmét a belügyi népbiztos áttette az igazságügyhöz. A hivatal megállapítása a következő: „a házasságkötés anyakönyvezése nézetem szerint nem szükséges, mert az útlevelelre vezetett szabályszerű záradékkal a házasságkötés igazoltnak tekinthető.”¹⁹ Az ügy még 1920. augusztus 18-án, Horthy Miklós kormányzósága idején sem oldódott meg.

Itt érkezünk el a gyermekek törvényesítésének a kérdéséhez. A „vadházasság”-ként megjelölt élettársi kapcsolatokat egyszerűen rendezték, házassággá nyilváníthatóvá tették, s ezzel a törvénytelen gyermekek helyzetét törvényesítették. Valószínű, hogy e rendeletekkel kapcsolódik össze az is, hogy Budapest területén a plébánia (bizonyára ez katolikust jelent), a lelkési (ez református és evangélikus lehet) hivataloktól és az izraelita hitközségektől összegyűjtötték az 1895 előtt keletkezett anyakönyveket. Feltételezhetően ez segítette elő, hogy az egyházi anyakönyvek alapján állítsanak ki új anyakönyveket. Az említett felekezetek nem ismerték el a nem házasságban született gyermeket törvényesnek, és ezt be is jegyezték anyakönyveikbe, hiszen az apa nem vállalta el apaságát. (Lehetett persze itt is törvényesíteni a gyermeket, de ez utólagos bejegyzésként történt.)

A Forradalmi Kormányzótanács az Igazságügyi Népbiztosság véleményét kérhette ki ezzel kapcsolatban; utóbbi április 19-i válaszában kifejtette: az apaság megállapítása, a gyermektartás, az ideiglenes nőtartás kérdésében való bíraskodásra egy úgynevezett családi bíróságot kellene

létrehozni.²⁰ Nem valószínű azonban, hogy ez az intézmény megalakult.

Az anyakönyvezési ügyekkel az Igazságügyi Népbiztosság is foglalkozott, amely 1919. április 25-én a 9. IN számon rendelkezett a házasságon kívül született gyermekekről,²¹ s megismétli a VII. sz. rendelkezést, hozzátéve, hogy aki ellen atyasági per folyt és jogerős ítélet született róla, annak a nevét kell bejegyezni. (5. §) Ha az ítéletből nem derülnek ki az atya személyes adatai – kora, születési helye, foglalkozása, lakóhelye –, akkor ezeket be kell kérni az anyakönyvvezetőtől. Az IN 13. rendelet szerint az apaság megállapítása külön hatósági eljárással történik.²² A 9. § elrendeli, hogy az atyaság megállapítását akkor is le kell folytatni, ha az apa már nem él.

Végül megszületik a VII. rendelet, amely a „Minden gyermek törvényes” címet viseli. Ez e következőket szögezi le:

- „1. §. A magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer. Mindazok a jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényes házasságból született gyermekeket megilletik (név viselés, tartás, családi pótlék) csorbítatlanul kiterjednek a házasságon kívül született gyermekekre is.
2. §. Ha a gyermek születési anyakönyveiből nem tűnik ki, hogy ki a gyermek atyja, ezt akár a gyermeknek, akár az anyjának kérelmére hatósági úton külön eljárással kell megállapítani. Ha az atya közhatóság előtt élő szóval elismerte az atyaságot, vagy ha erről közokiratot állított ki, ennek alapján az anyakönyvvezető feljegyzi az atya nevét. Ez előtt meg kell hallgatni az anyát, ha tiltakozik, akkor nem jegyzik be. A gyermek atyjaként be kell jegyezni azt, aki ellen tartási kötelezettséget állapítottak meg (ha ez csak egy személlyel történt).
3. §. Az atyaság anyakönyvi bejegyzése után a gyermek születési anyakönyvéből csak olyan kivonat adható ki, amelyből nem tűnik ki, hogy az atyaság bejegyzése utólag történt.”²³

Valószínű tehát, hogy ezek alapján kezdték el az anyakönyvezést a törvénytelenül született gyermekek esetében a Tanácsköztársaság idején, hiszen pontosan beírták, hogy melyik felekezetenél, melyik évben, milyen szám alatt keresztelték meg őket, csak a felekezeti anyakönyvekben az apa neve nem szerepelt, hiszen nem vállalta a gyermeket. Ezt korrigálta volna az újfajta anyakönyvezés. Egyetlen szépséghibája volt, hogy itt viszont nem tüntették fel az anya nevét. Vagyis az általam idézett, említett anyakönyv önmagában mégsem elegendő, hiszen a születési adatokhoz szükséges az anya személye is, s ez ebben nem található. Felemás módon akarták tehát megoldani a gyermekek törvényesítését, hiszen teljes anyakönyvi másolatot az anya neve nélkül mégsem tudtak volna kiadni.

Mindezek ellenére mégis érdekes a kezdeményezés, mivel belőle a kutatás számára fontos adatok nyerhetők. Kiderül,

¹⁷ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája i. m. 14. sz. 23.

¹⁸ A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei. Bp., 1919. I. füz. 6.

¹⁹ MOL K 579 A 1402-30907/1919. 157. csomó. 35000. sz. 1920. szept. 24.

²⁰ MOL K 148. (603/2.) 11. ö.e. 3024/1920. eln.

²¹ Tanácsköztársasági Törvénytár i. m. II. 93–94.

²² Tanácsköztársasági Törvénytár i. m. IV. 52.

²³ A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok rendeletei i. m. I. füz. 5., MOL K 579. A 1402-30907/1919. 157. csomó. 18875. sz. 1919. júl. 5.

hogy a gyermek melyik évben milyen szám alatt, melyik plébánián, felekezetenél lett anyakönyvezve, továbbá az apa neve és kora, foglalkozása, lakhelye. Ez utóbbi adatok nem föltétlenül találhatók meg az egyházi anyakönyvekben. Az egyházak papi közreműködéssel keresztelik meg a gyermekeket, amely szentségnek számít. Ezzel a gyakorlattal azonban a szentségi jelleget elveszik, és az egyház szerepét szekularizálják. 1894-ben törvény döntött az állami anyakönyvezésről, a Tanácsköztársaság idején mintha ez ismétlődne meg. A házasságkötést és válást is igen egyszerűen oldaná meg, tápot adva a könnyelmű döntéseknek.

A Tanácsköztársaság bukása után

A Tanácsköztársaság bukása után helyreállt a rend az anyakönyvezések körül. Újabb rendelkezéseket adtak ki, s az addig jogtalanul államosított javakat, köztük az anyakönyveket is visszaadták jogos tulajdonosuknak.

Budapest polgármestere 1919. augusztus 7-én így rendelkezett: a Budapest területén lévő „plébánia, lelkészi és izraelita anyakönyvi hivataloktól törvénytelenül beszedett és a budapesti IV. ker. állami anyakönyvvezetőségénél (IV. Váci utca 62–64. sz. II. em.) elhelyezett, – 1895. október 1-je előtti időkből származó, felekezeti születési, házassági és halotti anyakönyveknek a felekezetek részére azonnal való visszaadását elrendelem”.²⁴

A belügyminiszter 1919. évi 74.595. sz. körrendelete azoknak a bejegyzéseknek a törléséről rendelkezett, amelyeket házasságon kívül született gyermek törvényesítésére a tanácskormány alatt vezettek be az anyakönyvekbe (az apa nevének

bejegyzése).²⁵ Az anyakönyveknél 1919. március 26. napja után a 10. rovatban megvizsgálandó volt, hogy az apa milyen alapon jegyeztetett be. Ha nem közhatóság előtt vagy közokiratban, illetve hitelesített magánokiratban tett apasági nyilatkozatot, akkor ezeket a felügyelőhatósághoz való felterjesztés után törölni kellett.

Rendelkeztek a névváltoztatásokról is. A Belügyminisztérium körrendelete a „bolsevik népbiztosság” által engedélyezett névváltoztatás hatályon kívül helyezéséről szól.²⁶ A Tanácsköztársaság alatt eldöntött névváltoztatásokat a születési és házassági anyakönyvi bejegyzéseket, ha eddig nem eszközölték, akkor nem kell végrehajtani, de ha bejegyezték, törlendők voltak. A már megváltoztatott neveket nem viselhették, s aki mégis az új néven akart szerepelni, annak ismét kérvényeznie kellett a Belügyminisztériumnál, a polgármester előterjesztése alapján.

Ehhez kapcsolódik a VKM 1919. évi 4753. sz. rendelete a volt tanácskormány alatt történt vallásváltoztatásokról is, amellyel kapcsolatban másként intézkednek, mint a törvényesítésekkel, illetve a nevekkal kapcsolatban.²⁷ Elismerik, hogy bár a vallásváltoztatás az 1868. évi LIII. törvénycikk mellőzésével történt, mégis elrendelik, hogy a változtatott új vallást kell az iskolai bizonyítványokba és az anyakönyvekbe bevezetni. A tanuló az új vallás oktatásában részesítendő, ha a változtatást az illetékes egyházi hivatal hiteles bizonyítványával igazolni tudja.

A Tanácsköztársaság anyakönyvekkel kapcsolatos intézkedései a korszak család- és társadalompolitikájának lenyomatai egyúttal, helyes értékeléséhez e kevésbé feltárt téma ismertetése is hozzátartozik.

²⁴ Rendelet 96304/1919. XI. sz.

²⁵ Magyarország Rendeletek Tára 1919. 374. 1034. Belügyminiszter 1919. évi 74.595. sz.

²⁶ Magyarország Rendeletek Tára 1919. 1020. Belügyminisztérium 1919. évi 74.838. sz. rendelete.

²⁷ Magyarországi Rendeletek Tára 1919. 1578. Nr. 532.